

วิเคราะห์ตัวละครชายขอบในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน: อำนาจ พื้นที่ และการเมืองในวรรณกรรมไทย

ธนกร เพชรสินจร¹

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์ตัวบทวรรณกรรมเน้นตัวละครชายขอบในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ด้วยการประยุกต์ทฤษฎีหลังโครงสร้างนิยมและอิงอาศัยแนวคิดทางสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาว่าด้วยเรื่องคนชายขอบ ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่า ภาพแทนของตัวละครชายขอบในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นผลมาจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างเมืองศูนย์กลางกับเมืองชายขอบ โดยกวีได้สร้างและนำเสนอภาพอาณาบริเวณพื้นที่ชายขอบให้เป็นดินแดนที่ห่างไกลและยอมสยบต่ออำนาจศูนย์กลางในที่นี้หมายถึงกรุงศรีอยุธยา กวียังประเมินค่าวัฒนธรรมตัวละครชายขอบโดยเฉพาะคนลาวว่าต่ำต้อย อีกทั้งใช้ความอ่อนแอของผู้หญิงแทนผ่านความเป็นลาว ในขณะที่เสนอภาพแทนความเป็นไทยผ่านความเป็นชายที่แข็งแกร่งและมองว่าตัวละครชายขอบที่เป็นคนกะเหรี่ยง มอญ ละว้า ข่า เขมร นั้นมีความเจริญทางวัฒนธรรมน้อยกว่าคนอยุธยาและคนพระนครที่อาศัยอยู่ในเมือง กล่าวโดยสรุป การศึกษานี้เผยให้เห็นภาพแทนความเป็นอื่นและอำนาจความไม่เท่าเทียมกันที่แฝงฝังอยู่ในวรรณคดีไทย ซึ่งได้เกิดขึ้นมาก่อนการเข้ามาของลัทธิอาณานิคมของตะวันตก ที่กระทำต่อดินแดนในซีกโลกตะวันออกเมื่อประมาณ 150 ปีที่ผ่านมา¹ พร้อมกับได้บทสรุปว่าตัวละครชายขอบที่ไม่ได้เป็นเจ้านายหรือหัวหน้าจะถูกมองข้ามไปจากผู้ศึกษาวรรณคดี ทั้งๆ ที่ตัวละครเหล่านี้อาจช่วยเผยให้เห็นความเป็นคนในแง่มุมและมิติที่ซับซ้อนกว่าที่เคยรับรู้มา

¹อาจารย์ประจำสาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

1. บทนำ

วรรณคดีเปรียบเทียบกับหลายแนวทางการศึกษาที่มุ่งสู่ความเป็นสหวิทยาการ นอกจากนักวรรณคดีศึกษาจะศึกษาวรรณคดีเพื่อความซาบซึ้งฐานะที่เป็นศิลป์แล้ว การศึกษาวรรณคดียังมีฐานะเป็นสหสาขาวิชาที่ผ่านการพัฒนาและมีความหลากหลายแล้ว นักวรรณคดีศึกษาของไทยในปัจจุบันยังได้ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์วรรณคดีไทยด้วยทฤษฎีวรรณคดีตะวันตกมากขึ้น เป็นต้นว่า แนวโครงสร้างนิยม (structuralism) และแนวหลังโครงสร้างนิยม (post structuralism) โดยเป็นกระแสนิยมที่แวดวงวรรณคดีได้รับจากกระแสนิยมจากสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะแวดวงรัฐศาสตร์และสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาที่ให้ความสำคัญกับการศึกษามิติย่อยๆ ในสังคม โดยเฉพาะคนชายขอบมากขึ้นหลังจากผ่านพ้นปี ค.ศ. 2000 หรือราวทศวรรษที่ผ่านมา

อย่างไรก็ดี การศึกษาวรรณคดีหรือวรรณกรรมก็เลี่ยงไม่พ้นปัญหาในทางทฤษฎี โดยเฉพาะในการตีบทวรรณกรรมเพื่อมุ่งหาความจริงที่แน่นอนที่วรรณกรรมนั้นอ้างถึงโลกภายนอกหรือบริบทของสังคมในช่วงเวลานั้นๆ หากย้อนไปราวช่วงกลางถึงปลายศตวรรษที่ 20 ในวงการวรรณคดีศึกษานิยมใช้ทฤษฎีโครงสร้างนิยมซึ่งเน้นศึกษาตัวบทวรรณกรรม ทฤษฎีนี้ทำให้นักวิชาการด้านวรรณคดีศึกษาบางคนหันมาให้ความสำคัญกับวรรณกรรมในฐานะโลกปิดคือไม่นับองค์ประกอบภายนอกทั้งประวัติศาสตร์ ปรัชญาความคิด และสังคมวัฒนธรรม ที่ปรากฏในวรรณกรรมว่าอยู่ในปริบทพลของวรรณคดีศึกษา สอดรับการวิจารณ์แนวใหม่ (New Criticism) ที่พัฒนาขึ้นในสหรัฐอเมริกาในช่วงเวลาเดียวกันก็สมทาทความเชื่อในแนวทางใกล้เคียงกันว่า การศึกษาองค์ประกอบภายนอกของวรรณคดี อย่างเช่น ประวัติผู้แต่ง หรือปฏิกริยาผู้อ่าน จะทำให้เกิดปัญหาในการประเมินค่าวรรณคดี ดังนั้นการวิจารณ์แนวใหม่ควรมุ่งเน้นเฉพาะองค์ประกอบภายใน คือ การใช้สัญลักษณ์ การสร้างฉาก ตัวละคร โครงเรื่อง ซึ่งแนวทางนี้เชื่อว่าจะทำให้การศึกษาวรรณคดีหรือวรรณกรรมเป็นระบบมากขึ้น ต่อเมื่อเกิดการพัฒนาทฤษฎีโครงสร้างนิยมสู่หลังโครงสร้างนิยมตามกระแสวิชาการโพสต์โมเดิร์น (post-modernism) ทำให้เกิดประเด็นการศึกษาองค์ประกอบภายในและภายนอกตัวบทมีความซับซ้อนขึ้น ทฤษฎีหลังโครงสร้างนิยมพยายามแสดงให้เห็นถึงความซับซ้อน ย้อนแย้งว่าองค์ประกอบภายนอกวรรณคดีนั้นอาจเป็นตัวบท

อีกประเภทหนึ่ง (สุรเดช โชติอุดมพันธ์, 2555: 283-287) ในช่วงสองทศวรรษสุดท้าย ก่อนเปลี่ยนสหัสวรรษใหม่ เกิดงานเขียน “Orientalism” ของเอ็ดเวิร์ด ซาอิด (Edward Said) เป็นแม่บทของการประยุกต์ทฤษฎีในการศึกษาวรรณคดีที่แตกต่าง หลากหลาย อาทิ ทฤษฎีมาร์กซิสต์ หลังโครงสร้างนิยม ทำให้เกิดการแตกประเด็นการ ศึกษาออกเป็น การเมืองเรื่องอัตลักษณ์ ความเป็นอื่น การเมืองเรื่องคนชายขอบ เพื่อ แสดงให้เห็นว่าวรรณคดีหรือวรรณกรรมอาจเป็นตัวบทที่ซ่อนเร้นอคติทางชาติพันธุ์ ความไม่เท่าเทียมกันของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างโลกตะวันออกกับโลกตะวันตกผ่านวิธีคิดแบบชั่วคราวข้าม ในแนวทางนี้การศึกษาตัวบทวรรณคดีไม่ได้แยกขาดจาก โลกแห่งความเป็นจริง อาจกล่าวได้ว่าซาอิดได้นำเอาวรรณคดีลงมาจากห้อง

คำว่า “คนชายขอบ” (marginal people) ในภาษาอังกฤษนั้นเดิมนิยม ใช้ในทางการแพทย์และสาธารณสุขเพื่อใช้ในการแบ่งแยกระหว่างสังคมที่ถูกแบ่งแยก ออกจากศูนย์กลาง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเพศชายแดนที่ขาดแคลนทางด้านการแพทย์ และการศึกษา การเป็นคนชายขอบเกิดจากการที่บุคคลนั้นเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของสังคม แล้วถูกสังคมกำหนดว่าเป็นปริมณฑลส่วนเกินจากการรับรู้ของคนกระแสหลัก หรือ กล่าวอีกอย่างได้ว่าถูกคนส่วนใหญ่ในสังคมมองข้ามไป สรุปได้ว่า คนชายขอบคือความ เป็นอื่นที่ถูกให้ความหมายโดยสังคมกระแสหลัก เป็นผลสืบเนื่องมาจากกลุ่มชาติพันธุ์ เพศสถานะ เพศวิถี ชนชั้น ตัวอย่างเช่น กลุ่มคนยากจน ผู้ติดเชื้อเอชไอวี คนรักเพศ เดียวกัน คนพิการ คนอ้วน และชาวเขา คนชายขอบมักถูกทอดทิ้งเพราะอยู่นอก สายตา ถูกเอาเปรียบและถูกกีดกันไม่ให้เข้าถึงทรัพยากร ฯลฯ กลุ่มชายขอบเป็นกลุ่ม ที่ยังไม่ถูกกลืนเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มใหญ่อย่างสมบูรณ์ ฉะนั้นทัศนคติ คุณค่าและแบบ อย่างพฤติกรรมที่แสดงออกมาจึงยังไม่กลมกลืนเข้ากับแบบวัฒนธรรมหนึ่งวัฒนธรรมใด ทำให้การปรับตัวและการต่อสู้ดิ้นรนเพื่อเอาตัวรอดภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวจึงเป็น สาระสำคัญของวิถีชีวิตของประชากรที่อาศัยอยู่ในวัฒนธรรมชายขอบ

ในสาขามานุษยวิทยาและสาขารัฐศาสตร์ให้ความสนใจแนวคิดเรื่องคนชาย ขอบเป็นอย่างมาก เพราะคนชายขอบมีลักษณะทางวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจาก วัฒนธรรมหลัก คนชายขอบอาจมีการเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อเรียกร้องที่จะให้ได้มาซึ่ง สิทธิ ศักดิ์ศรีที่มีตัวตน เช่น กรณีเกย์ เลสเบี้ยน รักร่วมเพศ ต่างออกมาเคลื่อนไหวให้ สังคมยอมรับ บทบาท และสถานภาพ รวมไปถึงสิทธิ หน้าที่ เช่นเดียวกับคนอื่นๆ ใน

ชาติในฐานะพลเมืองกลุ่มหนึ่งของรัฐ มิเชล ฟูกู (Michel Foucault) เป็นนักปรัชญาประวัติศาสตร์ฝรั่งเศสที่มีความคิดสุดโต่งแบบยลที่สุดในต้นศตวรรษที่ 20 แนวคิดของเขาได้เผยให้เห็นถึงโครงสร้างทางประวัติศาสตร์ที่บิดเบือนจากข้อเท็จจริงผ่านรูป “วาทกรรม” และที่สำคัญวาทกรรมนั้นจะทรงพลังภาพจะต้องเข้าสู่กระบวนการสถาปนาอำนาจ ในการสร้างชุดความรู้ขึ้นมาสิ่งเหล่านี้คือสัจจะในบริบททางสังคม ตัวอย่างกรณีคนบ้ามิได้เกิดขึ้นเพียงเพราะเขาเหล่านั้นบ้า แต่เกิดขึ้นมีกลุ่มบุคคลที่อ้างชุดความรู้หนึ่งในการเขียนนิยามความบ้าและสถาปนาชุดความรู้เหล่านั้นโดยแบ่งแยกคนบ้าและคนปกติซึ่งมีลักษณะที่ต่างกัน เราจึงมิได้บ้าโดยธรรมชาติแต่กระบวนการทำให้กลายเป็นคนบ้าขึ้นอยู่กับอำนาจวินิจฉัยของแพทย์ผู้เชี่ยวชาญ เช่นเดียวกับเกย์เลสเบียน กะเทย ที่ถูกสร้างนิยามจากกลุ่มคนที่จัดประเภทเพื่อแบ่งแยกระหว่างผู้ที่มีรสนิยมทางเพศต่างเพศกับผู้มีรสนิยมทางเพศเดียวกัน การนิยามเหล่านี้จึงต้องอ้างอิงชุดความรู้วิทยาศาสตร์และประวัติศาสตร์มากมายทั้งในการจำแนกแบบสัตว์สองเพศหรือผู้มีจิตใจเบี่ยงเบนจากบรรทัดฐานทางสังคมหรือแนวคิดอื่นๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการจัดจำแนกนิยามและสร้างการยอมรับผ่านมิติทางประวัติศาสตร์ บุคคลผู้มีอำนาจในการสร้างชุดความรู้จึงสามารถสร้างชุดวาทกรรมต่างๆ เพื่อสร้างอำนาจมากดทับผู้ที่อยู่ภายใต้อำนาจ สร้างวัฒนธรรมหลักเพื่อผลักดันกระแสวัฒนธรรมชายขอบออกไป จึงพบเห็นคำว่า วัฒนธรรมราชวสุกับวัฒนธรรมหลวงหรือวัฒนธรรมหลักกับวัฒนธรรมรอง

ความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้น เช่น การเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา การเปลี่ยนแปลงทางค่านิยมและจารีต การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้โลกทัศน์ มโนทัศน์ หรือจินตภาพของบุคคลต่อการมองโลกและสังคมเปลี่ยนไป เช่น คนชายขอบภายใต้บริบทของประวัติศาสตร์ไทยจะสัมพันธ์กับสภาพภูมิศาสตร์ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย ตัวอย่างเช่น หากเชื่อว่าสุโขทัยคือรุ่งอรุณแห่งอารยธรรมไทย ออยุธยาก็เป็นเพียงเมืองชายขอบของสุโขทัยก่อนแยกตัวเป็นอิสระและตั้งตัวเป็นราชธานี ในเวลาต่อมาสุโขทัยก็เปลี่ยนแปลงความสำคัญของตัวเองไปกลายเป็นเมืองชายขอบของอยุธยา และด้วยตรรกะเดียวกันศูนย์กลางอย่างกรุงเทพฯ ในปัจจุบันก็เคยเป็นดินแดนชายขอบของอาณาจักรอยุธยา เป็นต้น

หากพิจารณาอาจได้คำตอบไม่ชัดเจนนักว่า ความเป็นไทยสืบเนื่องจากสยาม มีขอบเขตหลวมๆ อยู่บริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาภาคกลางเท่านั้น นอกจากบริเวณแถบนั้นไม่เป็นคนไทย แต่เป็นคนอื่นตามโลกทัศน์ของชนชั้นนำสยาม/ไทยนับแต่อดีต เช่น ทางเหนือ เป็นลาว ทางอีสานก็เป็นลาว ทางใต้เป็นชาวนอก ชาวเทศหรือแขกมลายู ต่อมาส่วนกลางสยามแผ่อำนาจได้ดินแดนส่วนภูมิภาคอื่นๆ จัดรูปการปกครองให้พวกอื่นอยู่ในปกครองของความเป็นไทย แล้วตีขลุมว่าทั้งหมดเป็นดินแดนของไทยมาแต่เดิม และเมื่อราว 120 ปีที่ผ่านมาได้จัดระเบียบการปกครองใหม่ทำให้ส่วนกลางและส่วนภูมิภาคเกิดความเหลื่อมล้ำกันซึ่งนักวิชาการบางคนเรียกว่าระบบอาณานิคมภายใน (ปัตสัน, 2543: 15-17)

กลุ่มผู้คุมอำนาจที่อยู่ส่วนกลางจะพยายามรักษาเสถียรภาพและผูกขาดความได้เปรียบของตนไว้ โดยอาศัยแนวนโยบายและข้ออ้างต่างๆ เช่น ความเป็นไทย ความเป็นประเทศไทยอันแบ่งแยกมิได้ ฯลฯ ขณะเดียวกัน ก็สนับสนุนยกย่องคนจากส่วนกลางและคนที่ยอมอ่อนข้อให้ได้เปรียบคนพื้นเมืองที่ไม่ยอมอ่อนข้อ กลุ่มที่เสียเปรียบในภูมิภาครอบนอกก็จะหันกลับไปยกกระดับวัฒนธรรมของตนให้มีความสำคัญ เทียบเท่าหรือเหนือกว่าวัฒนธรรมส่วนกลางของผู้ได้เปรียบ ผู้เสียเปรียบและเครือข่าย มักมีสำนึกว่าพวกตนเป็นอีกประชาชาติหนึ่งแล้วพยายามดิ้นรนเป็นอิสระจากอำนาจและอิทธิพลของส่วนกลาง

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดในสังคมไทยคือการเรียกชื่อกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ล้วนแล้วแต่มีอคติทางวัฒนธรรมแทบทั้งสิ้น คนหลายคนเรียกกลุ่มมราบริหรือยุมบริในจังหวัดน่านว่าเป็นผีตอเหลือง แสดงว่าเราจัดประเภทให้พวกเขาเหล่านั้นไม่ใช่คนหรือเป็นผู้ที่มีพฤติกรรมประหลาด การนิยามเหล่านี้ถือเป็นการเหยียดทางวัฒนธรรมและสร้างให้พวกกลุ่มชนเหล่านั้นเป็นชายขอบ หรือกลุ่มเงาชาไกก็ยังคงมีความหมายที่ไม่ดีเพราะเราจะหมายถึงคนป่า หรือคนป่าเถื่อนนั่นเอง แสดงว่าเราจำแนกให้พวกเขามีวัฒนธรรมที่ด้อยกว่า วัฒนธรรมหลัก ในขณะที่กลุ่มของพวกเขาคือเจ้าป่าเป็นคนของแผ่นดินที่เชี่ยวชาญสมุนไพรในนามนิกริโต เซมัง เห็นได้ว่า การสร้างวาทกรรมจึงเป็นการต่อสู้ระหว่างอำนาจของกลุ่มที่มีอำนาจและกลุ่มผู้อยู่ภายใต้อำนาจ และประวัติศาสตร์ก็เผยให้เห็นความพ่ายแพ้ของกลุ่มชนเล็กๆ ที่ถูกผลักดันให้เป็นชนชายขอบ การสถาปนาชุดความรู้ที่เรียกว่าวาทกรรมจึงเอื้อประโยชน์การสร้างความชอบธรรมใน

สังคมเพื่อประโยชน์ ต่อการกดขี่ปกครองหรือระเบียบไว้ควบคุม ผู้ไร้อำนาจจึงมีอาจ ต้านทานพลาญภาพเพราะเป็นเสียงจากชนกลุ่มเล็ก เช่นชนกลุ่มน้อยไร้สิทธิในที่ทำกิน เพราะไม่ใช่เจ้าของมาตุภูมิเพียงแต่เป็นผู้อพยพมาอาศัยแผ่นดินเพียงเท่านั้นซึ่งไม่เป็น ธรรมอย่างยิ่ง และยังได้สิทธิความเป็นพลเมืองชั้นสองเพียงเพราะพวกเขามีอำนาจ ที่จะต่อสู้เรียกร้องที่เบาบางกว่าชนกลุ่มหลัก คนชายขอบจึงถูกเอารัดเอาเปรียบใน หลายด้าน และยังขาดโอกาสที่จะได้รับความเสมอภาคและความเท่าเทียมในสังคม

พัฒนาการของการศึกษาและงานวิจัยคนชายขอบในประเทศไทยสัมพันธ์กับ ความก้าวหน้าทางวิชาการของโลกตะวันตก ในระยะแรกๆ ได้รับอิทธิพลจากแนวคิด เรื่องภาระของคนผิวขาวที่จะนำพาความเจริญมายังดินแดนที่ด้อยพัฒนาในสมัยยุค การล่าอาณานิคม ทำให้เกิดมุมมองการศึกษาแบบหยุดนิ่งตายตัว แบ่งเรา-เขา อย่าง ชัดเจน เขาคือความเป็นอื่นที่ประหลาด ป่าเถื่อน ไร้อารยธรรม ในขณะที่เราคือตัวแทน ของความเจริญและอารยธรรม (ยศ สันตสมบัติ, 2551: 15) พัฒนาการของงานศึกษา แนวทางนี้เริ่มในสมัยรัชกาลที่ 4-5 ซึ่งเป็นยุคเปลี่ยนผ่านของสังคมไทยจากการที่ อังกฤษและฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลและทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในรัฐจารีตสยาม ในแทบจะทุกมิติ โดยชนชั้นนำสมัยนั้นพยายามปฏิรูปประเทศให้ทันสมัยเหมือนตะวันตกและยกเลิกและปรับโฉมองค์ความรู้และวัฒนธรรมเดิมเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของ มหาอำนาจตะวันตกและให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับญี่ปุ่น โดยเฉพาะการรวมศูนย์ อำนาจการปกครองไว้ที่เมืองหลวงแล้วส่งข้าราชการและชนชั้นปกครองจากกรุงเทพฯ เข้าไปปกครองดูแลหัวเมืองในภูมิภาคต่างๆ ภายใต้อาณาเขต

โลกทัศน์และขอบเขตของความรู้ที่ไทยมีต่อดินแดนใกล้เคียงตั้งแต่สมัยกรุง ศรีอยุธยาต่อเนื่องมายังสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นไม่ต่างจากกรอบแนวคิดแบบ จักรวรรดินิยม (Imperialism) หรือมองว่ากุเป็นใหญ่มีความเป็นกึ่งศิวิไลซ์เมื่อเทียบกับดินแดนในโลกตะวันตก แต่กลับมองเพื่อนบ้านว่าถ้าไม่เป็นบริวารก็มองว่าเป็นศัตรู กล่าวคือมองพม่าว่าเป็นศัตรูคู่อาฆาต มองลาวว่าเป็นน้องจอมยุ่งที่มักก่อเรื่องเป็นพักๆ มองกัมพูชาว่าเนรคุณและมักก่อกบฏ และมองเวียดนามว่าอยากเป็นใหญ่ไว้ใจไม่ได้

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (2519) ให้ทัศนะว่า “เราหลอกเขาว่าเขาเป็นคนไทย ซึ่งที่จริงเขาเป็นคนมลายู ตัวที่เป็นปัญหาก็คือ การหลอกว่าตัวเขาเองเป็นคนไทยอย่า บังคับให้เขาเป็นคนไทย ส่งเสริมให้เขาเป็นตัวของเขา รักษาเอกลักษณ์ (identity)

ขนมลาอยู่ไว้ แต่ไม่ใช่ให้สิทธิเหนือคนที่นับถือศาสนาพุทธซึ่งอาศัยอยู่ในจังหวัดนี้ ที่เราดำเนินงานผ่านมาระดับต้นก็ผิดแล้วคือบอกว่า แยกเป็นไทย” กรณีบังคับให้แยกเป็นไทยก่อให้เกิดปัญหาบาดหมางลึกๆ ทางสังคมและวัฒนธรรมสืบเนื่องยาวนานนับศตวรรษ

2. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

วรรณคดีสโมสรในรัชกาลที่ 6 ตัดสินให้เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นยอดแห่งกลอนสุภาพ เพราะเสภาเรื่องนี้มีลักษณะดีเด่นหลายประการ ในด้านเนื้อเรื่องนับเป็นวรรณคดีไทยที่น่าชีวิตของสามัญชนมาบรรยาย แสดงความคิดไว้อย่างแหลมคม เช่น ความซื่อสัตย์ ความรัก ความผิดหวัง ความพยายาม ความให้อภัย ความคดโกง ฯลฯ ตัวละครหลักมีบทบาทเข้มข้นสามารถเรียกสร้างความสนใจจากผู้อ่านได้มาก กระบวนกลอนมีรสคมคายดูดีเต็มใจไม่รู้เพื่อใช้ถ้อยคำสำนวนเหมาะสมแก่ลีลาของเรื่อง เสภาเรื่องนี้ยังเป็นที่ประจักษ์ของวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่เกิดจนตาย ดังจะเห็นว่าผู้สนใจศึกษาเสภาเรื่องนี้ไว้ในหลายแง่มุม

เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีดังนี้

ศุภร บุนนาค (2516) ได้เขียนหนังสือสมบัติวิ “ขุนช้างขุนแผน” โดยเล่าถึงเนื้อเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ เพื่อแสดงให้เห็นคุณค่าของวรรณคดีเรื่องนี้ ทั้งในด้านสำนวนกลอนไพเราะเหมาะสมแนบเนียนดี ลักษณะตัวละครเป็นอย่างคนจริงๆ ด้านเนื้อหามีลักษณะของความเป็นไทยแท้ๆ สอดแทรกความรู้และข้อคิดเกี่ยวกับสังคม ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ชีวิตความเป็นอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตลอดจนอธิบายคำศัพท์และสำนวนบางตอนให้เข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น

ดวงมน จิตรจำนง (2528:108-143) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับแนวคิดด้านการเมืองการปกครองในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ไว้ในหนังสือหลังมานาววรรณศิลป์ โดยมีความเห็นว่า แนวคิดที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน น่าจะเป็นแนวคิดของสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น สืบต่อจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเพื่อที่จะมองเห็นแนวคิดด้านการเมืองการปกครองในเสภาเรื่องนี้ ผู้เขียนได้พิจารณาถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในรัฐ ได้แก่ กษัตริย์ ขุนนาง ไพร่ และความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดด้านการเมืองกับความคิดด้านปรัชญาความเชื่อในการดำเนินชีวิตของ

ตัวละคร

ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช (2532) เขียนขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่ มุ่งชักชวนให้อ่านเสภาเรื่องนี้ โดยนำเอาสิ่งต่างๆ ที่มีอยู่ในเรื่องอันเปรียบเสมือนขุมทรัพย์อันใหญ่นั้นออกมาชี้แจงและบอกความสำคัญ ทั้งอธิบายศัพท์สำนวนบางตอนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ชลธิรา สัตยารัตนา (2513) วิจัยเรื่อง “การนำวรรณคดีแผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย” ผู้วิจัยได้ใช้หลักจิตวิทยาในการวิจารณ์พฤติกรรมตัวละครเอกในเรื่องขุนช้างขุนแผน หลักจิตวิทยาที่นำมาประกอบการศึกษาวิจัย คือ หลักการของซิกมันด์ฟรอยด์ และทฤษฎีของคาร์ล กุสตาฟ จุง สรุปว่า พฤติกรรมของขุนแผนมีสัญลักษณ์มุ่งเป็นปรากฏชัดกว่าสัญลักษณ์มุ่งตาย ขุนแผนจึงมีพฤติกรรมที่ก้าวร้าวกับบุคคลอื่นตามลักษณะของชาติสัตว์ ส่วนนางวันทองนั้น มีสัญลักษณ์มุ่งตายปรากฏชัดกว่าสัญลักษณ์มุ่งเป็น

วิชาญ สว่างวงศ์ (2520) ได้วิเคราะห์ค่านิยมจากวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ (ช่วงสมัยรัชกาลที่ 1-3) จำนวน 3 เรื่อง คือ รามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน และพระอภัยมณี สรุปผลการวิเคราะห์ได้ว่า วรรณคดีเป็นสิ่งที่ผูกพันอยู่กับสังคม เรื่องในวรรณคดีบางส่วนจะเป็นบันทึกสภาพของสังคมโดยตรงและบางส่วนเป็นการบันทึกโดยอ้อม วรรณคดีแต่ละเรื่องจะสะท้อนสภาพสังคมมากน้อยต่างกัน ค่านิยมกับสภาพสังคมต่างก็เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน ค่านิยมของสังคมย่อมสัมพันธ์กับเพศ วัย สถานภาพของบุคคล ซึ่งก่อให้เกิดผลทั้งทางบวกและทางลบ

ดวงมน จิตรจางง (2534) ศึกษาคุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394) พบว่า วรรณคดียุคนี้ไม่ใช้การสร้างซ้ำจากสมัยอยุธยา แต่เป็นการสร้างใหม่ด้วยปัจจัยสำคัญ คือ ความตื่นตัวทางปัญญา ความเชื่อมั่นในรากฐานทางวัฒนธรรมและความมุ่งมั่นที่จะฟื้นความเป็นปึกติสุข กระบวนการสร้าง-เสพวรรณคดียุคนี้ มีรากฐานมาจากมโนทัศน์ 3 ประการ คือ มโนทัศน์เรื่องการเล่นของชนเผ่าไท ตั้งแต่ยังเป็นประเพณีมุขปาฐะ มโนทัศน์ของการบำเพ็ญบารมีในโลกทัศน์อันเนื่องด้วยพุทธศาสนา และมโนทัศน์การเกลากลอน ซึ่งเป็นปัจจัยต่อการสร้างงานในยุคต่อมา

ศักดา ปั่นเหม่งเพ็ชร (2517) วิเคราะห์คุณค่าเชิงวรรณคดีในเรื่องขุนช้าง

ขุนแผน โดยวิเคราะห์ในด้านความเป็นมาของเรื่อง ลักษณะนิสัยตัวละครที่สำคัญ ในด้านการศึกษตัวละครให้ความเห็นว่า กวีได้เสนอตัวละคร และพฤติกรรมของตัวละครหลายแบบต่างกัน พฤติกรรมของตัวละครเหล่านั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิธีการดำเนินชีวิตของชาวไทยในอดีต และให้แก่อันเป็นคติแก่ผู้อ่าน ในตอนท้ายบทวิเคราะห์ ผู้วิเคราะห์ได้กล่าวถึงลักษณะสังคม และค่านิยมบางประการของสังคมไทยตามหลักสังคมวิทยา นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงความสำคัญของพุทธศาสนาในสังคมไทยในอดีต โดยกล่าวถึงพุทธปรัชญาที่สำคัญบางประการอีกด้วย

ผู้ศึกษาได้อ่านเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับคนชายขอบ และงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนข้างต้น ทำให้เกิดความรู้ในหลายมิติทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ประเพณี การเมืองการปกครอง ตลอดจนลักษณะนิสัยของตัวละครเพื่อใช้เป็นข้อมูลในการศึกษาวิเคราะห์ตัวละครชายขอบในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ครอบคลุมประเด็นต่างๆ ได้แก่ ลักษณะสำคัญของแนวคิดเรื่องคนชายขอบ การจำแนกลักษณะที่ปรากฏของตัวละครชายขอบ และภาพแทนของตัวละครชายขอบในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยอาศัยแนวคิดในการศึกษา 3 กรอบแนวคิด ได้แก่ (1) แนวคิดสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา เน้นความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ศาสนา ประเพณี วัฒนธรรม ระหว่างวัฒนธรรมกระแสหลักกับวัฒนธรรมย่อย (2) แนวคิดรัฐศาสตร์ เน้นถึงอำนาจการเมืองการปกครองระหว่างเมืองศูนย์กลางกับหัวเมืองตามสภาพภูมิศาสตร์ อาณาเขตดินแดน การเขียนแผนที่ของรัฐ และ (3) แนวคิดประวัติศาสตร์ เน้นประวัติศาสตร์ราชวงศ์ที่เป็นศูนย์กลางตามเงื่อนไขเวลาที่ปกครองเมืองหรืออาณาจักร

3. วิเคราะห์ตัวละครชายขอบในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นวรรณคดีที่ได้รับความนิยมมากที่สุดเรื่องหนึ่งของไทย นอกจากจะได้รับการยกย่องจากวรรณคดีสโมสรแล้ว ยังมีผู้ดัดแปลงเป็นฉบับอื่นๆ อีกมาก ความน่าสนใจของเรื่องขุนช้างขุนแผนอยู่ที่การเสนอชีวิตของชาวบ้าน ตัวละครเอกแม้เป็นขุนนางแต่ก็มีได้ใช้ชีวิตอยู่ในราชสำนัก จึงมีผู้กล่าวว่าขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีที่บันทึกวิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรมและความคิดของสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้อย่างชัดเจน แม้จะมีผู้ศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้ในแง่มุมต่างๆ ไว้

มาก แต่ที่กล่าวถึงตัวละครชายขอบโดยตรงนั้นยังไม่มี

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นกล่าวถึงชาติพันธุ์อื่นๆ ได้แก่ มอญ กะเหรี่ยง ละว้า ข่า เขมร โดยในการศึกษานี้จะนับว่าเป็นคนชายขอบ จัดจำแนกแยกออกจาก จีนและแขก ชาติพันธุ์เหล่านี้ มีเอียงอย่างละเล็กละน้อย ไม่ได้เป็นตัวละครสำคัญ มากนัก ถ้าเป็นภาพยนตร์ก็จะเป็นตัวละครเดินผ่านฉาก ตามถนนหนทางเท่านั้นแต่ก็ ทำให้มองเห็นภาพพื้นหลังสังคมสมัยก่อนอิทธิพลตะวันตกจะเข้ามา ว่ามีใครกันบ้าง อาศัยทำมาหากินอยู่บนแผ่นดินสยาม เมื่อจินตนาการถึงภาพอดีตตามตัวบทขุนช้าง ขุนแผนฉบับหอพระสมุดว่าภูมิศาสตร์ภาคกลางของไทยนับถอยหลัง 200 ปี จะมี เมืองตั้งอยู่ห่างกันพอพันตัวเมืองก็เป็นป่า ไม่มีชนเมือง คนที่อยู่นอกเมืองจะอยู่กัน เป็นหมู่บ้านเล็กๆ คือพวกชาวป่าที่กล่าวไว้ ได้แก่ กะเหรี่ยง ข่า ละว้า และมอญ ซึ่ง มอญอาจจะอยู่สุดเขตแดนราชบุรีหรือเพชรบุรี เมื่อขุนแผนพาเงินไปจนเจอนางบัวคลี และติดาบท้าฟัน ตัวบทกล่าวว่า “เที่ยวคั่นคว่าหาของที่ต้องอย่าง นอนค้างไปตาม ตรอกชอกสิงขร เข้าบ้านกะเหรี่ยงข่าละว้ามอญ สู้ชอกซอนชุกชนเที่ยวคั่นไป” (เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 333) กลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งจัดเป็นคนชายขอบในฉบับหอพระ สมุด ถ้าเป็นชาวบ้านในเมืองหลวง จะมีปรากฏหลายตอน กวีระบุเชื้อ ชาติไว้หลากหลาย ไม่ได้ระบุแค่ว่าเป็นชาวอยุธยาหรือไม่เรียกกรมว่าเป็นไทย อย่าง ตอนที่ขุนแผนขอภัยโทษให้นักโทษ 35 คน ที่ติดคุกเพื่อลองวิชาว่าสามารถติดตาม ขุนแผนไปทำศึกเชียงใหม่ในฐานะพวกอาสา เป็นภาพฉากที่มีชาวบ้านเบียดเสียดเข้า มาชมการแสดงหลายเชื้อชาติทั้ง “ไทยจีนมอญพม่าขาลาวลื้อ จู่มือลูกหลานชาน เข้าไป” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 614) หรือตอนขุนช้างกับพระไวยดำน้า พิสูจน์ ฉากในตอนนี้เป็นฉากหนัก กล่าวว่า “พวกชายหญิงวังพริศุดำน้า ทั้งสาวหนุ่ม กลุ่มกลัมาหนักหนา ผู้ใหญ่เด็กเจ๊กฝรั่งทั้งละว้า เขกขามอมูลามี่ฉาวไป” (เสภา เรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 826) ตอนพลายชุมพลปราบจะเข้เถินवाद ก็ปรากฏว่ามีคนชายขอบหลากหลายชาติพันธุ์ ดังนี้

ชาวประมาดาอยู่สลดอน

ญวนกะเหรี่ยงเจ๊กฝรั่งยังไม่เคย

นางทวยอายุเอียงเสี่ยงแปร่งแปร่ง

เขมรมอญพวกพม่าเสี่ยงหวาเหว

ไทยว่าเฮี้ยมึงกล้าก็มาดู

แมงชะแวงฉะระราฉะระหลู

เจ้ามอญว่าอาละกุสทั้งปวงพลู ลาวบู้ปหันซ้อยยันจริง
ผู้คนมากมายหลายภาษา บ้างยืนนั่งตั้งตาริมตลิ่ง
เจ็กกับแขกมันทะเลาะกันเพราะพริ้ง เสียงหนึ่งหนึ่งเหอนหนาน่าเอ็นดู
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 1,076)

เมื่อพิจารณาจากเนื้อหาในตอนที่ยกมา จะเห็นถึงความหลากหลายทางชาติพันธุ์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ว่าคงเป็นฉากจริงที่ชาวกรุงเทพและธนบุรีในสมัยนั้นคงหลากหลายเชื้อชาติ บางพวกก็เดินทางมาเองอย่างแขกและจีน บางพวกอาจจะถูกกวาดต้อนมาหลังสงครามอย่างลาว หรือบางพวกก็อพยพย้ายถิ่นมา สังเกตเห็นว่าในบันทึกนี้ก็วิทูรถึงสำเนียงและภาษาของแต่ละชาติพันธุ์ แสดงว่าพวกเขาเห็นจะมาอยู่ในเมืองหลวงไม่นานนักอาจจะแค่ไม่กี่รุ่นชั่วคน เพราะสาวทวยก็ยังพูดสำเนียงทวายอยู่ หน่อมอญก็ยังพูดภาษามอญ ในยุคนั้นสำนึกในเรื่อง “ชาติ” ยังไม่มีแต่สำนึกในการอาศัยแผ่นดินอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขนั้นมีอยู่ และสำนึกในการอยู่ร่วมกันอย่างสันติไม่รังเกียจว่าคนละชาติพันธุ์ก็มีอยู่เช่นกัน แนวทางที่นำมาใช้ศึกษาเรื่องการศึกษาคนชายขอบในวรรณคดีไทย มีความสอดคล้องกับการตีความตามงานเขียนเกี่ยวกับการเดินทางของชาวยุโรปมาสู่เอเชีย คือ การเดินทางจากศูนย์กลางความเจริญของทางอารยธรรมโลกมายังชายขอบของความเจริญซึ่งหมายถึงดินแดนในเอเชีย (exotic) ประเด็นเรื่องศูนย์กลาง (center) กับชายขอบ (margin/periphery) นี้ เป็นความพยายามที่จะให้คำจำกัดความสิ่งที่เกิดขึ้นในภาพแทนและความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในฐานะที่เป็นผลพวงมาจากยุคอาณานิคม เป็นการยืนยันความเป็นศูนย์กลางของจักรวรรดิ เช่นเดียวกับที่แนวความคิดเรื่องอนารยชนหรือคนป่าเถื่อนจะมีไม่ได้ถ้าไม่มีความคิดเกี่ยวกับอารยชนหรือคนที่เจริญแล้วมาเป็นคู่ตรงข้าม (binary opposition)

ค่านิยมและภาพแทน ความเป็น “คนชายขอบ” มักเกิดจากการที่คนส่วนใหญ่พูดถึงคนส่วนน้อยในเชิงเป็นอื่น (otherness) ที่ด้อยกว่าพวกตนเองหรือคนส่วนน้อยมองตัวเองว่าด้อยกว่าก็ได้ (แต่บางครั้งคนส่วนน้อยก็อาจมองว่าคนส่วนใหญ่เป็นคนชายขอบก็ได้ ถ้าที่ว่างทางวัฒนธรรมของคนส่วนน้อยคิดว่าตนเองเข้มแข็งกว่า เช่น คนจีนในเอวราช ที่อาจมองว่าคนอื่นนอกเอวราชด้อยกว่าก็ได้)

ดังนั้น “คนชายขอบ” (marginal people) หมายความว่า การที่บุคคล กลุ่มคน หรือกลุ่มชาติพันธุ์ได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของสังคมการเมืองหนึ่งๆ ที่เป็นศูนย์กลางอำนาจการปกครอง แต่ยังไม่สามารถหลอมรวมเข้าเป็นเนื้อเดียวกัน แล้วถูกสังคมการเมืองนั้นๆ กีดกันให้อยู่นอกปริมณฑลการรับรู้ถึงความมีตัวตนตามแบบอย่างของคนส่วนใหญ่ เนื่องจากคนกลุ่มดังกล่าวมีความแตกต่างทางเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา และวัฒนธรรมการดำรงชีวิตที่แตกต่างจากคนส่วนใหญ่ที่อยู่ในหรือใกล้ศูนย์กลางการเมืองการปกครอง

แนวคิดระบบอาณานิคมภายใน (Internal Colonialism) อาจอธิบายสภาพการเมืองของรัฐหรืออาณาจักรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เมื่อศตวรรษที่ผ่านมาได้ดี เนื่องจากส่วนกลางมักมีอำนาจทางการเมืองเหนือกว่าดินแดนชายขอบทางไกล และรัฐส่วนกลางจะมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ทุกอย่างจากดินแดนส่วนภูมิภาคซึ่งอยู่รอบนอก ในกรณีของสยามที่สืบเนื่องมาเป็นไทยนั้น การเปลี่ยนแปลงไปสู่สมัยใหม่ (Modernization) โดยไม่ทั่วถึงจากส่วนกลางไปสู่ส่วนภูมิภาครอบนอก เป็นเหตุให้ดินแดนบางแห่งเจริญและบางแห่งไม่เจริญ ผลที่ตามมาในระยะแรก คือความไม่เสมอภาคในการกระจายทรัพยากรและอำนาจทางการเมืองระหว่างส่วนกลางกับส่วนภูมิภาครอบนอก

4. ลักษณะของตัวบทและเนื้อหาที่ปรากฏ: ภาพแทนของตัวละครชายขอบ

สจิวต์ ฮอลล์ (Stuart Hall) นักวัฒนธรรมศึกษาได้นิยาม “ภาพแทน” (representation) ว่าเป็นการผลิตสร้างความหมายโดยการใช้ระบบสัญลักษณ์ เป็นความพยายามที่เชื่อมโยงแนวคิด (concept) กับระบบสัญลักษณ์เข้าด้วยกันหรือเป็นการนำเสนอแนวคิดผ่านระบบสัญลักษณ์นั่นเอง ฮอลล์ พิจารณาว่าการนำเสนอภาพแทนทำได้สองระดับคือ การนำเสนอภาพแทนในใจ เป็นความพยายามตีความความจริงรอบตัวมนุษย์จนเกิดเป็นความคิดหรือความรู้ภายในจิตใจ และการนำเสนอภาพแทนภายนอก เป็นการสื่อสารความคิดหรือความรู้ที่อยู่ในสมองออกมาให้ผู้อื่นรับทราบโดยระบบสัญลักษณ์หนึ่งๆ เช่น ภาษา เป็นต้น (Stuart Hall, 1997: 15-19 อ้างถึงใน สุรเดช ไซติอุดมพันธ์, 2551: 3-4)

ตามคำจำกัดความของ เสนาะ เจริญพร (2548: 299) นิยามว่า ภาพแทน

หมายถึงภาพเสนอหรือภาพจำลองสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งนำเสนอผ่านวรรณกรรมหรือประติมากรรมทางวัฒนธรรมอื่นๆ ในฐานะที่ภาพจำลองนั้นสร้างขึ้นจากการคัดเลือกปรุงแต่ง ขั้วเน้นคุณลักษณะบางอย่างจากความเป็นจริงตามคติความเชื่อและค่านิยมบางประการ ในกรอบการวิเคราะห์เรื่องภาพแทนนี้ สถานะของตัวบทวรรณกรรมจึงไม่ใช่การนำเสนอความจริงทางอุดมคติแต่เป็นความจริงที่ผู้เขียนวรรณกรรมเชื่อหรือกล่าวอีกนัยว่าเป็นภาพแทนจากมุมมองของผู้เขียนละเอียดต่างๆ ที่ปรากฏในภาพแทนหนึ่งๆ จึงร่วมกันทำหน้าที่สื่อความหมายและคุณค่าอย่างใดอย่างหนึ่งในเชิงสังคมวัฒนธรรมเกี่ยวกับสิ่งนั้นๆ ซึ่งในที่นี้หมายถึงความเป็นคนชายขอบของตัวละครในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนสิ่งที่ต้องกล่าวถึงเป็นลำดับแรกคือ การจำแนกความเป็นคนชายขอบออกจากความเป็นไทยที่ปรากฏในตัวบท สิ่งที่ช่วยจำแนกประการแรกคือ การให้ความสำคัญกับทรงผมและการแต่งกาย จะเห็นได้จากตัวละครชายขอบชาวมอญ ซึ่งขุนแผนพานางวันทองหนี กระทั่งมาเจอนายมะถ่อระบมคนแจวเรือ ดังนี้

มะถ่อระบม

ตัวละครชายขอบตัวแรกเป็นชนมอญซึ่งเป็นชายแจวเรือข้ามฟาก มะถ่อระบมเป็นชาวบ้านที่อยู่ห่างไกลเมืองหลวงไม่ใส่ใจเรื่องเครื่องแต่งกายที่จะปกปิดร่างกายให้มิดชิด สืบเนื่องจากตอนที่แก้ผ้าออกมาเข็นเรือ เขาไม่ลังเลที่จะ “แก้ผ้าลุยเลนผลักเบนไป โยกโยกไม่ไหวมันผัดนั๊ก” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 400) ด้วยขุนแผนกล่าวอ้างถึงรับสั่งของสมเด็จพระพันวษาที่ตรัสใช้ให้ตนไปดูชาวช้างใหญ่ในป่า มะถ่อระบมเชื่อเช่นนั้นจึงรับทำตามรับสั่งราชการ แต่ก็รู้สึกลัวว่าขุนแผน “หลอกเราใช้เล่นให้เข็นเรือ ยกเรือพายแรงทั้งแก้ผ้า” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 400) แต่ภาพเปลือยกายของเขาทำให้นางวันทองรู้สึกอูจาดตางจึงกล่าวว่า “วันทองน้อมอวยไม่ลืมตา หม่อมมาดุดูเอาเถิดไฉนออกทาง” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 400) ขุนแผนเห็นตรงกับวันทองจึงร้องสั่งว่า “ขุนแผนร้องเปื้อนมันเหลือเถน โจงกระเบนเสียก่อนเจ้าเรือจ้าง” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 400)

ความเป็นอื่นต่อมาที่พบในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนคือ อาหารการกินตามแหล่งถิ่นที่มา ซึ่งผูกโยงกับปาดงอันหมายถึง “อนารยะ” ดังที่นางวันทองบริภาษนางสาวทองว่า “อีกนีกักก่าบ” ตัวละครเอกฝ่ายหญิง ประเมินว่าสิ่งที่คนลาวตัวละคร

ชายขอบบริโภคเป็นปกตินั้นไม่สามารถรับประทานได้ ซึ่งก็เป็นความจริงที่อาหารการกินของครัวลานั้นประกอบด้วย “ทั้งน้ำปลาปลาแดกเอาแทรกใส่ พริกกะเกลือ เนื้อกวางเอาย่างไว้” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 745) สอดคล้องกับบทแอ่วของชาวลาเวียงที่ยอมรับว่าการบริโภคของพวกเขาเป็นเรื่องปกติในตอนที่ยืนแผนและพลายงามยกทัพกลับจากเชียงใหม่โดยต้อนกองทัพลาวว่า

เที่ยวเก็บผักบุง จับกุ้งจับปลา
ขึ้นบนคันนา มองหารูป
ฉวยดวงดกแด่ เที่ยวแห่รูบั้ง
สิ้นใต้ใบหนึ่ง เป็นครึ่งค่อนห้อง
จะไปเวียงใต้ ของไม่เคยต้อง
ท้องขึ้นท้องพอง จะลงท้องตายเอยฯ

หอยโข่งหอยขม งมใส่ตะกร้า
ขุดตุ่มขุดหนู ขุดรดักแด้
จับกบขาเหยียด จับเขียดจับอึ่ง
เอามาแจ่มมาปลา แจ่วห้าแจ่วบ่อง
กินเผ็ดกินจืด ท้องปืดท้องป่อง

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 751)

ตัวอย่างที่ยกมาจึงแสดงให้เห็นความเป็นอื่นระหว่างศูนย์กลางกับคนชายขอบ รวมถึงรสนิยมและมาตรฐานการบริโภคที่แตกต่างกันระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครชายขอบ นอกจากอาหารการกินแล้ว ถิ่นฐานที่มักเป็นประเด็นให้ถูกพาดพิง เมื่อมีผู้บริภาษว่าร้ายนางสร้อยฟ้าผู้มาจากเชียงใหม่ด้วยถ้อยคำว่า “ก็เพราะมีงอิงฉาว อีลาวโตน ร้องตะโกนก้องบ้านอีคานหัก” และ “อีลาวปาหน้ามึงไม่มีอาย มานอนหงายครางร่นคนดูอิง” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 1,038) แม้แต่การประกอบอาหารของสร้อยฟ้ายังถูกตำหนิว่าเหมือน “ต้มกบ” ถิ่นที่มาและอาหารการกินของคนเชียงใหม่ซึ่งไม่เข้ากับมาตรฐานของ “คนใต้” จึงถูกตีตราว่าป่าเถื่อนและน่ารังเกียจ ในขณะที่สร้อยฟ้าเองก็ออกจะยอมรับคำบริภาษอย่างกลายๆ ดังคำพูดของนางว่า “เห็นเป็นลาวชาวป่าพากันทูล ขอทรงพระอนุกลงในทางความ” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 1,030)

นางสร้อยฟ้า

เป็นธิดาของพระเจ้าเชียงใหม่ นามสร้อยฟ้ามีรูปโฉมงดงามมาก แต่กิริยา

มารยาทไม่เรียบร้อยนิสัยซื่อฉลาด เมื่อเชียงใหม่แพ้วสงคราม สมเด็จพระพันวษากียกนางให้แต่งงานกับพลายงามพร้อมกับนางศรีมาลา นางสร้อยฟ้าเจ็บใจที่พลายงามรักนางศรีมาลามากกว่า จึงให้เณรवादทำเสน่ห์ แล้วแก้ล้างเรื่องให้นางศรีมาลาถูกพลายงามทุบตี ต่อมาพลายชุมพลก็แก้ไขได้ หลังจากที่พิสูจน์ได้ว่านางสร้อยฟ้าผิดจริงก็ถูกสั่งให้ประหารชีวิต แต่นางอ่อนวอนให้นางศรีมาลาช่วยขอกภัยโทษโดยอ้างถึงลูกในท้องที่จะต้องตายไปกับนางด้วย นางจึงเพียงแต่ถูกเนรเทศไปอยู่ที่เชียงใหม่ตามเดิมไม่นานต่อมานางก็คลอดลูกชายชื่อ พลายยง

นางลาวทอง

เป็นลูกของแสนคำแมน นายบ้านจอมทอง แห่งเชียงใหม่ แม่ชื่อนางศรีเงินยวง พ่อยกนางให้เป็นภรรยาของพลายแก้วเพื่อตอบแทนบุญคุณที่กองทัพของพลายแก้วไม่ได้รุกรานผู้คนในหมู่บ้านให้เดือดร้อน พลายแก้วพานางกลับมาที่กรุงศรีอยุธยาด้วยเมื่อได้ตำแหน่งขุนแผนแสนสะท้านแล้ว ก็พานางไปที่สุพรรณบุรี ครั้นได้พบกับนางวันทองก็ได้เถียงกันอย่างรุนแรง ขุนแผนโกรธที่นางวันทองพูดก้าวร้าวล่วงเกินจึงพานางลาวทองไปอยู่ที่กาญจนบุรี ต่อมานางป่วยหนักขุนแผนจึงออกจากวังมาเยี่ยมทำให้ขุนช้างมีโอกาสนำความขุนแผนนางจึงถูกพรากเข้าไปอยู่ในวังทำหน้าที่ปັกสะตึงกริ่งใหม่ แต่เมื่อขุนแผนขอกภัยโทษให้นางเป็นอิสระ สมเด็จพระพันวษาก็ไม่พอใจสั่งจำคุกขุนแผนไว้ นางลาวทองจึงต้องพลัดพรากจากขุนแผนเป็นเวลานาน 16 ปีจนกระทั่งขุนแผนพ้นโทษจึงได้กลับมาอยู่ด้วยกันอีก ลักษณะที่บ่งบอกความเป็นตัวละครชายขอบของนางลาวทองคือ ลักษณะของเครื่องแต่งกายและทรงผม ดังว่า “เกล้าผมสมทรงกะทัดรัด ดอกไม้ทองแซมทัดสะบัดไหว เกี่ยวกระหวัดปิ่นพลอยลอยวิไล สอดใส่ดอกมะเขือทองคำพราย” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 213)

นอกจากการตีความว่าความเป็นลาวนั้นคืออำนาจที่มีที่ด้อยกว่าแล้ว ภาพแทนของความเป็นตัวละครชายขอบในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน มีไม่น้อยที่ผูกโยงเข้ากับความเป็นหญิง โดยเฉพาะในหมู่ตัวละครผู้หญิงลาวอาจถูกมองได้ว่า ลาวล้านช้างเป็นตัวละครประกอบฝ่ายดี ลาวเชียงใหม่เป็นตัวละครปรปักษ์ ซึ่งก็คือนางลาวทองและนางสร้อยฟ้า ในเนื้อเรื่องจะเห็นว่า นางวันทองเป็นปรปักษ์กับนางวันทองแต่มีความร้ายที่ไม่ชัดเจน ต่างกับนางสร้อยฟ้าซึ่งเป็นตัวร้ายที่ไร้คุณธรรม สันนิษฐานว่า

สาเหตุที่กวีกำหนดให้เรื่องเป็นเช่นนี้ก็เพราะสมัยกรุงศรีอยุธยาเน้นเมืองเชียงใหม่อยู่ในฐานะศัตรู จึงกล่าวได้ว่าสงครามเมืองมีผลต่อวรรณกรรม

ความเป็นชายขอบของลาวเชียงใหม่ในเรื่องนี้ ไม่อาจช่วยเหลือตนเองได้และปรากฏให้เห็นว่าเป็นหญิงที่ถูกชายไทยข่มเหงได้โดยชอบธรรม ดังตอนที่ขุนแผนกับพลายงามลอบเข้าคุ้มของพระเจ้าเชียงใหม่ ทั้งสองสะกดให้คนหลับ พลายงามเข้าไปเล่าโลมนางสนมเพราะเห็นเป็นการ “แฉะเข้ามาชมเล่นเห็นข้าข้า เพียงลักหลับลูกต้องประคองคล่า ไม่ได้นึกกลัวล้าละเลิงใจ” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 728) หรือตอนที่กวาดต้อนเชลยชาวเชียงใหม่มายังกรุงศรีอยุธยา ผู้หญิงลาวก็ถูกทหารไทยลอบเข้าหา สังเกตจากวิธีการเลือกใช้คำของกวีจะเห็นว่ามีความขบขันแทรกอยู่ ทำให้เข้าใจได้ว่าชะตากรรมที่เกิดขึ้นกับผู้หญิงลาวซึ่งเป็นคนชายขอบนั้นมีใช้เรื่องผิดพลาดแต่อย่างใด ดังตัวบทว่า

อ้ายพวกไทยทรหดอดมานาน
เห็นสาวนอนเข้าเสียดเปียตตะแคง
คล่าถูกเหยี่ยวที่อกก็ยกมือ
อีลาวตื่นคล่าดูรู้ว่าไทย
ปะลางทีที่มันไม่เล่นด้วย
ที่นอนใกล้ตกใจไม่สมประดี
ธรรมเถียรนายกองร้องห้ามไป
อย่าตกใจมิใช่เสือหางยาว
อ้ายเสือเลยกระดากมาจากที่
ยังไม่ทันหลับตากองหน้าเกรียว

พอพลบค่ำก็เที่ยวความไปทุกแห่ง
ข้างเข้าแฝงกบดานคลานเข้าไป
ปะที่ตึงตึงดื้อเข้าคว้าไขว่
ทำหลบเฉยเลยไปเสียก็มี
พอเข้าฉวยมันก็ร้องออกก้องมี
สำคัญว่าเสือหมีเข้ากัดตลา
อิงอะไรนั้นหาวออกฉาดฉาว
มันเป็นเสือสองเท้าทางนิตเดียว
พอกองนี้เียบไปได้ประเดี้ยว
อ้ายตัวอื่นไปเที่ยวเกี่ยวรวงความ

(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 750)

เมื่อกวีกล่าวถึงหญิงลาวที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นคนรับใช้เจ้านาย กวีสร้างภาพแทนที่ไม่แตกต่างจากหญิงคนใช้ที่เป็นคนไทยโดยทั่วไปแต่อย่างใด ตัวละครชายขอบที่เป็นคนใช้ ได้แก่ นางเม้ย นางไหม นางวันกับนางเวียง มีรายละเอียดดังนี้
นางเม้ย

เป็นพี่เลี้ยงของนางศรีมาลา เป็นชาวมอญ คอยดูแลช่วยเหลือนางศรีมาลา ตลอดมา เมื่อนางศรีมาลารู้จักกับพลายงามและรักกัน พลายงามแอบเข้าห้องนางศรีมาลาในคืนหนึ่ง นางแม้อยู่แต่ช่วยปิดบังพ่อแม่ของนายสาว มิหนำซ้ำยังรู้เห็นเป็นใจ คอยอำนวยความสะดวกให้อีกด้วย ครั้นนางศรีมาลาแต่งงานแล้วมาอยู่บ้านสามีที่กรุงศรีอยุธยา นางแม้อยู่ตามมาอยู่ด้วย แสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีต่อนายของตน ดังตัวบทว่า “อ้อมีรับว่ากับนางสร้อยฟ้า คิดถึงคุณนายข้าอย่าลืมได้” (เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 1,043)

นางไหม

เป็นหญิงสาวชาวเชียงใหม่ เป็นพี่เลี้ยงของนางสร้อยฟ้า ซึ่งนางอับสรแม่ของนางสร้อยฟ้าจัดให้คอยดูแลลูกสาว เมื่อนางสร้อยฟ้าแต่งงานแล้วต้องอยู่ที่กรุงศรีอยุธยา นางอับสรก็ให้นางไหมอยู่เป็นเพื่อนด้วย หวังว่าจะให้คอยดักเตือนบ้าง เมื่อนางสร้อยฟ้าทำสิ่งที่ไม่ถูกไม่ควรแต่นางไหมกลับคอยประจบนาย ช่วยส่งเสริมให้ทำผิดมากขึ้น นางสร้อยฟ้าหาเรื่องด่ากระแทกกระเทียบนางศรีมาลา นางไหมก็ช่วยด่าด้วย และนางไหมนี่เองที่เป็นผู้ไปติดต่อนำให้เถรชาติทำเสน่ห์ให้พลายงามหลงนางสร้อยฟ้า

นางวันกับนางเวียง

พี่เลี้ยงนางลาวทอง เป็นพี่เลี้ยงที่ปรารถนาดีกับเจ้านายอย่างจริงใจ สังเกตจากแนะนำให้ทำในสิ่งที่ดีคอยปลอบโยน และคอยเตือนสติให้ลาวทองนึกถึงเหตุถึงผลมากกว่าจะมัวเศร้าสร้อยที่จะต้องจากบ้านจากเมือง ดังตัวบทตอนหนึ่งว่า

ครานั้นนางวันกับนางเวียง
ต่างปลอบตอบเจ้าลาวทองพลัน
พ่อแม่ให้มาเป็นข้าเขา
ต้องให้เขาเมตตาปราณี
ถ้าขึ้นขัดอารมณ์เขาตรมเตรียม
พี่น้องจะต้องซึ่งโทษภัย

พี่เลี้ยงฟังนางพลางรับขวัญ
แม่จะคิดเดียดฉันท์ไปโยม
จะถือใจโยเถ่านะเจ้าพี่
จะได้ดีก็เพราะรู้บำรุงใจ
โหดเหี้ยมไม่ตรีหาดีไม่
ลูกเลยลามไปถึงบิดา

คุณท่านคุ้มครองป้องกันเรา
หมายใจว่าจะได้เป็นหน้าตา

จึงยกเจ้าลาวทองให้เป็นข้า
พ่อแม่พึ่งพาจนวันตาย
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545: 218)

เหตุที่ต้องนำตัวละครชายขอบทั้งสองมากล่าวถึงพร้อมกันเนื่องจาก นางวันกับนางเวียงเป็นตัวละครชายขอบที่กวีกล่าวถึงพร้อมกันเสมอ

พระเจ้าเชียงใหม่

พระเจ้าเชียงใหม่ (พระเจ้าเชียงใหม่) เป็นตัวละครที่ถูกสร้างให้ไร้ศักดิ์ศรีไม่มีพระปรีชาสามารถเยี่ยงกษัตริย์นักรบ ทรงมีอาจช่วยเหลือตนเองได้เมื่อถูกบุกเข้าถึงพระแท่นบรรทม และถึงกับทรงร้องขอชีวิตจากขุนแผนและพลายงาม ว่า

กล่าวสุนทรพจน์ว่ากับพลายงาม
ครั้งนี้ที่จะปลดดรอดชีวิต
เจ้าพลายตอบว่าอย่าเศร้าจิต
จำเป็นจำยากลำบากกาย
สาธุช้อยก็หวังทั้งสองนาย
แม้ได้คืนเชียงใหม่สิ้นความเคือง

ก็รู้ความอยู่ว่าโทษเป็นมหันต์
ก็เพราะท่านแม่ทัพทั้งสองนาย
ด้วยโทษท่านนั้นอุกฤษฏ์ผิดมากหลาย
จะช่วยทูลเบี่ยงบ่ายให้คืนเมืองฯ
รอดตายก็เพราะท่านช่วยปลดเปลื้อง
จะมอบกายถวายเครื่องบรรณาการ
(เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน, 2545:744)

ฝ่ายพระเจ้าเชียงใหม่ซึ่งเป็นถึงกษัตริย์เชียงใหม่ก็ยังเป็นตัวละครที่ถูกสร้างให้ไร้ศักดิ์ศรี ไร้ความเป็นลูกผู้ชาย พระเจ้าเชียงใหม่ทรงช่วยเหลือพระองค์เองไม่ได้เมื่อถูกบุกเข้าถึงพระแท่นบรรทม

ทหารลาว

เป็นกลุ่มตัวละครชายขอบที่ผู้แต่งนำเสนอภาพความอ่อนแอ ไร้ความสามารถในการรบทัพ ทั้งตัวแม่ทัพ (แสนตรีเพชรกล้า) และทหารในกอง หากทหารลาวจะมีความกล้าหาญก็ต่อเมื่อเสียชีวิตในการรบ เท่ากับว่าผู้แต่งปรากฏความเป็นชาย

ชาตินักรบออกไปจากทหารลาว พร้อมกับกดทับด้วยภาพชัยชนะของทหารไทย

ท้าวกรุงกาฬ

เป็นแม่ทัพช้าง ทหารเอกของพระเจ้าเชียงใหม่มีวิชาอาคมเก่งกล้าพอสมควร เมื่อทางกรุงศรีอยุธยายกกองทัพมา พระเจ้าเชียงใหม่ก็สั่งให้แม่ทัพนายกองทั้งหลายจัดทัพออกต่อต้านข้าศึกกรม ทั้งท้าวกรุงกาฬด้วย ครั้นจะออกศึกก็บริกรรมคาถา แล้วพิจารณาดูเมฆบนท้องฟ้า (ทำพิธีเมฆฉาย) เห็นเป็นรูปคนไม่มีหัวพยายามบริกรรมคาถา ต่อหัวอย่างไรก็ไม่ติด รู้ว่าเป็นลางร้ายแต่จะหยุดยั้งอยู่ก็อับอายขายหน้า จึงต้องแข็งใจยกทัพออกไป แล้วทำทนายให้ขุนแผนชนช้างกับตน ในที่สุดก็ถูกขุนแผนฟันด้วยง้าว ชาดในตายอยู่บนคอช้างนั่นเอง

แสนตรีเพชรกล้า

เป็นแม่ทัพมาทหารเอกของเจ้าเมืองเชียงใหม่ เป็นศิษย์ของอาจารย์ศรีแก้วฟ้าแห่งถ้ำว้าวแดง มีวิชาอาคมลึกลับอยู่ยงคงกระพัน มีรอยสักทั้งตัวตั้งแต่รุ่นหนุ่มก็ไม่ได้อาบน้ำเลยเพราะเกรงว่าจะล้างว่านยาที่ทำตัวไว้ออกไปหมด เมื่อจะออกรบจึงจะอาบน้ำแค่เครื่องรางวิเศษผสมกับว่านยาซึ่งเป็นน้ำเสียงหายด้วย ถ้าน้ำมีสีเหลืองจะได้ชัยชนะ ถ้าน้ำมีสีแดงจะแพ้ถึงตาย ครั้งที่ตอนรบกับขุนแผนและพลายงามในวันนั้นมีสีแดง แต่ก็แข็งใจออกไปรบแล้วก็ถูกทหารของขุนแผนใช้หลาวสวนทวารถึงแก่ความตาย

เถนขवाद

เถนขवाद เป็นพระภิกษุลาว มีคาถาอาคมลึกลับ ชอบฉันสุราจนเมามาย เดิมอยู่วัดที่เชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่ขอให้มาอยู่เป็นเพื่อนนางสร้อยฟ้าที่กรุงศรีอยุธยาเพื่อคอยช่วยเหลือยามเดือดร้อน โดยไปอาศัยที่กุฏิร้างในวัดพระยาแมนกับเถนจิวรับปราบภูตผีปีศาจ รตนามนต์ และรักษาโรคให้ชาวบ้าน เถนขवादช่วยทำเสน่ห์ให้พลายงามหลงใหลนางสร้อยฟ้า ต่อมาถูกพลายชุมพลจับตัวได้และแก้เสน่ห์สำเร็จ แต่เถนขवादก็สะเดาะโซ่ตรวนพาเถนจิวหนีไปได้ แล้วแปลงเป็นจระเข้คอยฟังข่าวนางสร้อยฟ้าอยู่ในแม่น้ำจนพบกัน ขณะที่นางถูกเนรเทศให้เดินทางกลับเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่ให้บำเหน็จความดีความชอบ โดยตั้งให้เป็นพระสังฆราช เถนขวาดยังผูกใจเจ็บ

หลายชุมพล จึงแปลงเป็นจระเข้ใหญ่อาละวาดกัดคนในกรุงศรีอยุธยาตายไปมากมาย หลายชุมพลรับอาสาปราบ แล้วจับเถรवादได้ สมเด็จพระพันวษาสั่งให้ประหารชีวิตเสีย วิธีการอธิบายความไม่ดีของเถรवादถูกโยงเข้ากับเพศลาวชาวลานนาซึ่ง “ฉันสุราเข้าคำอยู่รำไป” และ “ไปลงโบสถ์ เมามายทำวายวุ่น” อยู่เสมอในสายตาผู้แต่นั้นการเป็นสงฆ์ศีลและเล่นไสยศาสตร์น่าจะน่ารังเกียจกว่าฆราวาสทั่วไป แต่ผู้แต่งก็ยังอดไม่ได้ที่เหินบนนมผู้ปกครองเมืองผู้มีโมหะจริตเข้าครอบงำที่มองว่าต้องตอบแทนคุณเถรवादผู้มีบุญว่า “ด้วยเจ้ายกย่องสนองคุณ มีบุญยิ่งกว่าบรรดาสงฆ์”

เถรจิ๋ว

เป็นลูกศิษย์ของเถรवादซึ่งติดตามมาจากเชียงใหม่มาอยู่ที่วัดพระยาแมนด้วยกัน เถรจิ๋วรู้เห็นการกระทำที่ไม่ถูกต้องของเถรवादตลอดเวลา แต่ความที่ต้องการเรียนวิชาจากเถรवादจึงยอมอยู่ด้วยและคอยช่วยเหลือเมื่อเข้าที่คับขัน เถรจิ๋วมีสติปัญญาเฉียบฉลาดเห็นว่าเถรवादกับตนบิณฑบาตได้อาหารน้อยจนไม่พอฉันก็เที่ยวไปบอกเล่าชาวบ้านว่าเถรवादอาจารย์ของตนมีวิชาดี รักษาโรคได้ปราบภูตผีปีศาจได้ พวกชาวบ้านมีศรัทธาจึงพากันมาขอเครื่องรางของขลังขอยาบ้างก็มาให้รัตนมนต์และนำอาหารคาวหวานมาถวายทุกวัน เมื่อเถรवादจะแปลงเป็นจระเข้มาแก้แค้นหลายชุมพล เถรจิ๋วก็พยายามตักเตือนแต่เถรवादไม่เชื่อในที่สุดจึงต้องตาย

5. วิเคราะห์ภาพแทนความเป็นชายขอบ

ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน สามารถจำแนกประเภทตัวละครออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มตัวละครชายขอบที่เป็นเจ้านายหรือเป็นหัวหน้า กลุ่มนี้ถือว่าเป็นตัวละครสำคัญเป็นรองแต่เพียงตัวละครหลักอย่าง ขุนช้าง ขุนแผน และนางวันทอง การศึกษาค้นคว้าพบว่า กวีจะให้ความสำคัญกับตัวละครชายขอบกลุ่มนี้มาก (แต่ไม่ได้ยกย่องหรือยอมรับว่ามีความเป็นอารยะในแบบคนเมืองเทียบเท่าตัวละครหลักหรือไม่อาจเทียบได้กับตัวละครรองแต่อยู่ในเมืองหลวง) สังเกตจากการที่ถูกกล่าวถึงบ่อยครั้งทั้งในบทพรรณนาและในฐานะที่มีบทบาทต่อโครงเรื่องรวมถึงการคลี่คลายของเรื่องราว ตัวละครชายขอบกลุ่มนี้ ได้แก่ พระเจ้าเชียงใหม่ นางสร้อยฟ้า นางลาวทอง และเถรवाद กับตัวละครชายขอบที่เป็นบ่าวหรือลูกน้องซึ่งกวีให้ความสำคัญไม่มาก กล่าวถึง

เพียงเล็กน้อย (ยกเว้นณเรจิว) ได้แก่ ท้าวกรุงภาพ แสนตรีเพชรเกล้า ทหารลาว นาง
เม้ย นางไหม นางวันกับนางเวียง มะถ่อธะบม และณเรจิว อย่างไรก็ตามก็ อาจจำแนกตัว
ละครชายขอบออกเป็น ตัวละครที่ให้ภาพแทนด้านลบกับด้านบวก ดังนี้

ตัวละครชายขอบที่ให้ภาพแทนในด้านลบ

ถูกมองว่ามีวัฒนธรรมด้านอาหารการกินบางอย่างด้อยกว่าคนเมืองหลวง:นางลาวทอง
นางสร้อยฟ้า

ถูกมองว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่จะถูกข่มเหงทางเพศ : หลิงลาว (ทั้งนางสนม และ
ชาวบ้าน)

ถูกนำเสนอภาพว่า ถึงเป็นกษัตริย์แต่ก็ไม่มีพระปรีชาสามารถ : พระเจ้าเชียงอินทร์

ถูกนำเสนอว่าอ่อนแอไม่มีความสามารถด้านการรบทั้งวิชาอาคมและการต่อสู้ใน
สนามรบ : แม่ทัพ ทหารลาว

ถูกมองว่าเป็นพวกถูกขุ่นพลอยพยักหรือนายว่าข้าพลอย : นางเม้ย นางไหม

ถูกนำเสนอว่าเป็นพระสงฆ์ที่ลึกลับ ไม่ถือวัตรปฏิบัติธรรม : เณรชาวด

ถูกมองว่าไม่ให้ความสำคัญกับการแต่งกาย: มะถ่อธะบม

ตัวละครชายขอบที่ให้ภาพแทนในด้านบวก

ถูกมองว่าเป็นสามเณรที่มีคุณธรรมแม้มีผู้ปกครองดูแลซึ่งถูกมองว่าทุจริต: ณเรจิว

ถูกมองว่าเป็นคนใช้ที่ดี: นางวันกับนางเวียง

6. บทสรุป

ตัวละครชายขอบในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นผลมาจากความสัมพันธ์ใน
เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างราชธานีกับเมืองขึ้น หัวเมืองหรือเมืองอื่นๆ ที่อยู่
ห่างไกล โดยตัวละครชายขอบที่อาศัยอยู่ในดินแดนพื้นที่ห่างไกลจากราชธานี โดย
เฉพาะลาว และมอญ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเชลยสงครามที่ถูกกวาดต้อนจะถูกกดให้ยอม
สยบกับวิถีวัฒนธรรมในแบบฉบับของกรุงศรีอยุธยา เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนยังได้
นำเสนอภาพสะท้อนพร้อมสร้างภาพแทนกลุ่มคนชายขอบให้เป็นตัวละครตัวเล็กตัว
น้อยที่ไม่มีบทบาทและความสำคัญกับโครงเรื่องนัก (ยกเว้นตัวละครชายขอบที่เป็น

เจ้านายและหัวหน้า) รวมถึงมีความแปลกแยกจากตัวละครอื่นที่ไม่ใช่คนชายขอบทั้ง อาหารการกิน การแต่งกาย และลักษณะนิสัยต่างๆ ซึ่งอาจสร้างความขบขันและถูก ดูแคลนว่าเป็นคนป่าที่ยังไม่มีความเป็นอารยะเท่าคนเมือง การศึกษาตัวละครชาย ขอบจากวรรณคดีมรดกเรื่องขุนช้างขุนแผนด้วยแนวคิดทางสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา รัฐศาสตร์ และประวัติศาสตร์ แสดงให้เห็นว่าตัวละครชายขอบแม้จะมีอัตลักษณ์ทาง วัฒนธรรมของตน แต่ตัวละครเหล่านี้กลับถูกมองว่ามีความแปลกแยกและถูกมองข้าม ไปจริงๆ ทั้งจากในตัวบทและจากนักศึกษาทางวรรณคดี ทั้งๆ ที่ตัวละครเหล่านี้อาจเผย ให้เห็นความเป็นคนในแง่มุมและมิติที่ซับซ้อนกว่าที่เคยรับรู้มาก็เป็นไปได้

เอกสารอ้างอิง

- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. (2532). **ขุนช้างขุนแผนฉบับอ่านใหม่**. กรุงเทพฯ: สยามรัฐ.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. (2519) **คำปราศรัย เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2519 หลังเหตุการณ์ประท้วงที่จังหวัดปัตตานี**. ปัตตานี: มปท.
- ชลธิรา สัตยาวัฒนา. (2513). **การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย**.วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดวงมน จิตรจำนง. (2528). **หลังม่านวรรณศิลป์**. กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ.
- ดวงมน จิตรจำนง. (2534). **คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2394)**.วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นัทธัย ประสานนาม. (2550). “**วรรณคดีมรดกของไทย: การอ่านใหม่ด้วยแนวคิดหลังอาณานิคม**” วารสารสังคมกลุ่มน้ำโขง. (ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 พฤษภาคม-สิงหาคม 2550). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- บัทสัน, เบนจามิน เอ., พรหมงาม เก้าธรรมสาร และคนอื่นๆ, แปล. (2543). **อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ยศ สันตสมบัติ. (2551). **อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), (เอกสารวิชาการลำดับที่ 67).
- รินฤทัย สัจจพันธุ์. (2551). “**เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน: Seoha Khun Chang Khun Phan**”. วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. ปีที่ 30 ฉบับที่ 1.
- วิชาญ สว่างพงศ์. (2530). **การวิเคราะห์ค่านิยมจากวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์(ช่วงรัชกาลที่1 ถึงรัชกาลที่ 3)**.ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ศักดิ์ ปิ่นแห่งเพชร (2517). **คุณค่าเชิงวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน**.

- วิทยานิพนธ์ ครุศาสตรมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศุภชัย ตีระวิชัย. (2549). **อุปลักษณะเชิงมโนทัศน์แสดงอารมณ์โกรธในภาษาไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศุภกร บุนนาค. (2516). **สมบัติกวีขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ 2**. พระนคร: แพร่พิทยา. เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน. (2545). กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2556). “**คอลัมน์สยามประเทศไทย**”. มติชนรายวัน. เข้าถึงได้ที่ www.sujitwongthes.com
- สุพิน วิริยะพงศ์พานิช. (2546). **การศึกษาโครงสร้างขนชั้นทางสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่ปรากฏในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ไทยศึกษา). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สุรเดช โชติอุดมพันธ์. (2555). “**วรรณคดีโลก: พัฒนาการของวรรณคดีศึกษาในสหัสวรรษใหม่**” ในศาสตร์แห่งวรรณคดีคือ ตรีศิลป์...ทฤษฎี สุนทรียะ สังคม. (รวมบทความของบรรดาสาธุศิษย์ รองศาสตราจารย์ ดร.ตรีศิลป์ บุญขจร เนื่องในวาระเกษียณอายุราชการ). ศูนย์วรรณคดีศึกษา, คณะอักษรศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรเดช โชติอุดมพันธ์. (2551). “**บทบรรณาธิการ: วาทกรรม ภาพแทน และอัตลักษณ์**” ใน **อักษรศาสตร์** (ปีที่ 37 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2551).
- เสนาะ เจริญพร. (2548). **ผู้หญิงกับสังคมในวรรณกรรมไทยยุคทองสบู**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- Hall, Stuart, ed. (1997). **Representation: Cultural Representations and Signifying Practices**. London: Sage.